

Falusi Márton

ÁLLAMREND ÉS MŰMATYÓBERENDEZÉS

Gondolatok a száz éve született Szabó Zoltánról

A nagy írók és nagy gondolkodók biztos hangütése óvhat meg a történelmi bizonytalanságtól. Bárhol is nyitom ki az 1912. június 4-én született Szabó Zoltán könyveit, otthon érzem magam, s ez volt talán az ő legkomolyabb ambíciója: szavakból hazát teremteni a földrajz és a szellemi minőség diaszpóráiban. Az esszéista különféle hangsorokon skálázik, s ha váltogatja is az előjegyzést, vagy csúszkál ide-oda, mindig pontosan intonál. Nehéz feladat hárul azonban arra, aki a centenáriumi nagyzenekari hangversenyével egyidőben szólókoncertezik. Ki adja meg a kezdő hangot? Hogyan közelítsek Szabó Zoltánhoz, aki politikai gondolkodó lett, de költőnek indult, s Magyarországot kellett egész életén át feltérképeznie, hogy másoknak legyen miről verselniük; a Visegrádi utcában született, Pesten, de a *Tardi helyzet* s az abból kinövő *Cifra nyomorúság* révén vált a népi szociográfia egyik vezéralakjává; úgy dicsőítette az itthoni tájat, hogy közben hazuról Párizsra és Londonra vetette vigyázó szemét, ám az otthoni, európai tájat is úgy lakta be, hogy közben elvagyott hazuról – haza; Eötvös József és Bibó állambölcselete inspirálta, de Zrínyi és Kölcsey, Németh László és Illyés mondataival társalogva a nemzet mibenlétét kutatta? Ekképpen pedig, az ő sajátos módszertana szerint, Szabó Zoltánt a kortársunkká avathatjuk – nem a lovaggá ütés pantheoni gesztusával, hanem egy baráti hátbaveregetéssel. A falukutató figyelmét ugyanaz a fürge, mégsem izgága kíváncsiság költögette és kötötte le, mint az emigráns íróét. Keletet és Nyugatot sohasem az értéktelítettség és az értékfogyatékoság banális kontrasztjában vette szemügyre, hunyorító arányérzékkel tisztán látta, hogy „íróink kissé szellemi kémszolgálatot teljesítenek külföldön, kikémelek a kultúra bástyáinak fekvését, fölmérik az idegen erőket, összehasonlítanak és mérlegelnek”. Gyakran idézte Tamási Áron mondatát, maga-biztatóan, szilárd önfegyelemmel: „Akármelyik dombon áll is a pásztor, ugyanazon a nyájon a szeme.” S tényleg, tudásterületek, nyelvek, országok, történelmi korok sokasága esett szellemi hatótávolságán belülré, ám minduntalan a magyarság évszázados gondjai aggasztották.

A *Szerelmes földrajz* kiváló ihletforrás az invokációhoz is. Ülök Zivatar utcai erkélyünkön, egy pillantás, és kész a magyar történelem egésze. Átellenben, a Duna túlsópartján látom a Parlamentet, utcánk másik, páratlan oldaláról az Európa Tanács Ifjúsági Központja néz vele farkasszemet, az uniós lobogó kecsesen átinteget a magyar zászlónak. Kőhajításnyira, a sarokról kivehető a statisztikai hivatal hátsó traktusa: a Buday László utcai lejtő Bibó cipőtalpát is koptatta, s a súlyos léptek alatt talán meredekebbé is csi-szolódott. Ha a Rómer Flóris utca felé veszem az irányt, közel esik a kereszteződéshez Márai emigráció előtti lakása, de nincs messze a Csoóri-esszék legendás Keleti Károly utcája sem. Ha pedig a Margit hídon átbálgatok a Hitel szerkesztőségébe, épp a Visegrádi utcában kotrom ki kulcsaimat, ott, ahol decemberben Szabó Zoltán emléktábláját ko-

szorúztam sokadmagammal. De vajon miként kötődünk tárgyi és természeti valóságunkhoz? Ahol Szent István gondolatáról, „a boldog, többnyelvű országról” ír Szabó, ezt fűzi hozzá: „Ma már a kevésbé mélyre nézők inkább földet látnak, melyet munkál az ember, mint tájat is, mely alakítja az embert. Inkább területet látnak, mint társadalmat, inkább birtokot, mint népet. Inkább magát a határvonalat csak, mint azt a tartalmat, melyet a határ népben, tájban, társadalomban magába zár.”

Szabó Zoltán éles különbséget tett egyfelől a nemzet, szellem, társadalom, haza, másfelől az ország, állam között. „Az még egy egynemzetiségű országban is igazolódik, hogy az állam és a nemzet ellentétes erőként működik, s az államhatalom a nemzet-tudat megsemmisítésére törekszik a hatalom koncentrációjával fokozódó mértékben, még akkor is, ha más nemzetiségűek nem lévén, csak a saját nemzetiségének nemzeti tudatát ronthatja, vagy pusztíthatja, fölösleges buzgólkodással.” Nem csupán az az evidencia csapódik itt le, hogy az állam önmagában üres keret és forma, hanem az is, hogy az államhatalom rombolja a nemzettudatot. E következtetésre Szabót Eötvös *Uralkodó eszméinek vizsgálata* sarkallja, vagyis egy ízig-vérig állambölcseleti munka, miként barátja, Bibó tanulmányainak elemzése is folyamatosan segíti a – „zömbeli” – nemzetről és a – „diaszpórabeli” – nemzetiségről alkotott politikai igazságkeresését. Eötvös József rendületlenül hitt még a nemzetiségi eszme visszaszorulásában, nemzet és állam összeforrásában, amit a 20. század végképp meghaladott. Ugyanakkor a nemes eötvösi arisztokratizmus, a szabadság és egyenlőség, aulikus hűség és kurucos szeparatizmus dilemmái hosszas tépelődésekre indították Szabót. Eötvös problémaérzékenységét Szabó Zoltán Bibónál jobban értette, komolyabban vette a francia forradalmi eszmék kibékíthetlenségét, melyek a mai (jogállami) demokráciák anomáliáit is feloldhatatlanná bonyolítják. De vajon a nemzetben miként értelmezhető az, ami az államban nem érvényesülhet?

András Sándor Bibót és Szabót „Dioszkuroszoknak” nevezi, mint akik elkötelezettségükben és érdeklődésükben azonosak, ám gondolkodásmódjukban különböznek; Bibót az általánosságok és az elmélet, Szabót a partikularitások vonzották, s előbbi az egyenlőséget, utóbbi pedig a testvériséget tartotta előbbrevalónak. Csakhogy Kasztór és Pollux – a Dioszkuroszok – közül, bár elszakíthatatlanok voltak a görög mitológiában, egyikük halandó, másikuk halhatatlan. Nem csak a metafora továbbvitele miatt érzem megkerülhetetlennek a szentségtörő kérdést: vajon melyikük életműve időtállóbb? Ha Bibóra tudósként, Szabóra íróként tekintünk, a felvetés teljesen irreleváns, az efféle megkülönböztetés azonban könnyen kikezsdhető. Bibónak ugyanis kétségtelenül létezik egy jogbölcselei munkássága, amelyben a kelsen-i neokantiánus jogpozitivizmustól eljut Verdross természetjogias szemléletéig, vizsgálja a nemzetközi jog és a „nemzeti jogok” kapcsolatát, a hatalommegosztás problémáját stb. Ám híres értekezései – már csak sajátosan „pszichologizáló” fogalomalkotásaiból fakadóan is – nem kifejezetten „tudományosak”. Szabó viszont legalább annyira elemző alkat, mint Bibó, az empirikus tényfeltáráson túl törekszik az általánosításra; a problémafelvetéstől indul, de a megoldásokig is elmerészkedik. Ha a Szabó Zoltán-i szemléletmód lényegét akarjuk megragadni, valamiképpen tisztáznunk kell Bibóhoz való szellemi viszonyulását, ám ehhez az induk-

tív–deduktív, partikuláris–generális ellentétpárok helyett Bibó mestere, Horváth Barna értékelméletét ajánlom.

Horváth szinoptikus megközelítése a tények és az értékek világát oly módon forgatja egymásba, hogy – akárcsak a hermeneutikai körben – az értékek visszahatnak a tényekre, és vice versa – hasonlóképpen a jogász törvényi és a történeti tényállást összeegyeztető eljárására. Társadalomfilozófiai esszéiben Bibó nem különíti el mereven a történelmi adatokat az elméleti várokozásoktól, az úttévesztés deskripcióját a helyes úttartás preskripciójától. A hamis történelmi helyzeteket nem teoretikus tévedésekkel, káros ideológiákkal magyarázza, hanem az egyéni magatartások zavaraiival, az erények fogyatékoságaival, vagyis társaslélektani okokkal. Révai András – Szabó és Bibó közös barátja – mutat rá arra, hogy a bergsoni spontaneitás és a freudi pszichoanalízis kulcsfontosságú Bibónál, s úgy vélem, hogy ebben érhető tetten a Horváth Barna-i axiológia hatása. A „meggyávuult értelmiség”, a „hamis realisták” és a „túlfeszült lényeglátók” modelljei, olyan kifejezések, mint a „hazugságok rendszere”, a „fogalomtársulás hamissága”, a „féllelmi komplexum”, az „alkat épsége” vagy a „reagálóképesség” mind–mind arra való, hogy az értékeket a tényekben, s ne elvont fogalmi építményekben mutassák föl. Ebből adódik, hogy a Bibó által legfőbb értéknek tartott demokrácia szintén nem egy steril, elvont eszmék és általános „játékszabályok” alapján kimunkált társadalmi rend, hanem a „mügonddal alkotó” emberek politikai közösségének bizonyos előfeltétel – a valódi politikai forradalom – teljesítése útján megnyíló lehetősége. A „játékszabályok” csakis ott lendülhetnek működésbe, ahol a „harci állapot” már előzőleg lerakta a (társas)lélektani és szociológiai alapokat. Bibó és Szabó sem elégszik meg az ideális társadalmi (a parasztság polgárosodása, az elit minőségi kiválasztódása a proletárrá süllyedés illetve a kontraszelekció helyett stb.) és államszervezeti adottságok (a hatalommegosztás, az intézményesült emberi jogok stb.) kiharcolásával; ám Bibó a valódi ellentmondásokra – a demokratikus politikai moralitás összefüggéseire – nem kínál alternatívát. Szabó viszont – nem túlzás ezt állítani – a kulturális nemzeteszmeivel igen.

Bibó demokrácia-fogalma tehát nemcsak az állami berendezkedés mikéntjét firtatta, hanem a politikai közösség keletkezését és mibenlétét is. A legitimitációra, a tudatállapotra és az értelmiségi szerepre összpontosított, utóbbi ráadásul a történelmet formáló, viszonylagos cselekvési szabadsággal felruházott tényezőként ábrázolja. (Kétségtelen, hogy ily módon Hans Kelsen és Carl Schmitt nagy vitájában Schmitt mellett teszi le a garast, holott jogbölcselete Kelsenéhez áll közelebb!) Szabó Zoltán pedig nemcsak azért vonzódatott Bibóhoz, mert mindketten az esszéisztikus angolszász gondolkodást sajátították el, hanem axiológiai megfontolásból is: a társadalmi progressziót egyikük sem a marxizáló baloldali – polgári radikális – értelmiség „annál rosszabb a tényeknek!” jelígejét elfogadva hirdette, hanem a „törzsökös” politikai és közjogi beszédmód helyett igyekeztek egy tisztább és valósághűbb nyelvet alkotni. Amennyivel jobban ragaszkodott Bibó – jogtudósi indíttatásánál fogva is – a komplexitáshoz és a rendszerezéshez, annál inkább foglyul esett a pillanatnyi esetlegességeknek, a doktrinér ítélkezésnek. S emiatt – meglehet, többet is tévedett! – annál kevésbé hasznosítható mai bajaink orvoslásához. Szabó pedig akkor is örökérvényűen töpreng a köz ügyeiről, amikor költői invencióval a

tájban fürkészi a magyarságot, „mert az állammal szervezett ország sokszor szegényesebb és kevesebb, mint a tájjal megtöltött haza”.

Amikor Szabó Zoltán nemzetről és „szellemi honvédelemről” ír, ott folytatja a demokratikus közösségről mint képzelt, eszményi társadalmi rendről való tételődést, ahol Bibó kifejtetlenül vagy egyenesen semmitmondóan berekeszti sorait. S nem azért állapítom meg ezt, mert a személyesre hangolt lírai megszólalást feltétlenül érvényesebbnek tartom a fogalmiságnál (hiszen végsősoron Bibó is végtelenül személyes, ha nem is lírai), hanem mert Szabó vívódóbb alkat. S evvel együtt szkeptikus, hajlamosabb az önkritikára, nem törekszik véleményének sarkos kiélezésére, következtetéseinek lekerekítésére. Tudván tudja ugyanis, hogy a nemzet értelmezői közösség, nem pedig az egyetlen helyes értelmezés kinyilatkoztatása; előbbi a tényeket és az értékeket újra és újra leméri egymáson (a különosság szintjén), ám utóbbi az aktuális történelmi pillanatot (az egyedit) általánosítja. Ezért nem lehet leválasztani Bibó demokrácia-fogalmáról mindazt, amit például a kiegyezésről vagy Károlyi Mihály forradalmáról írt. A Bibó-oeuvre minduntalan beleragad az olyasféle politikailag aktualizált, zavaros történelmi dichotómiákba, mint a „humanizált társadalomszervezés” és az „erőszakos hatalomkoncentráció”, vagy a „hivatásos reakció” és a „hivatásos forradalmár”. Szabó életműve azonban úgy foglal határozottan állást az értékes valóságban, hogy aktualizálás nélkül is időszerű marad, maradandó és eligazító erejű.

Hogyan is értelmezte hát Szabó Zoltán a Bibónál is központi jelentőségű fogalmakat: kisebbség, territoriocentrikus szemlélet, állam, nemzet, forradalom, értelmiség? Bibó a demokráciát a nyugati államfejlődés organikus sajátosságaként fetisizálja – anélkül azonban, hogy meggyőzően bemutatná, mi is az európai társadalomfejlődés értelme. A kelet-európai kisállamok nyomorúságát pedig holmi eszkatológiai deformációnak festi le, melyet a tudati téveszmék és a történelmi determinációk együttesen váltanak ki. Szabó Zoltán politikai gondolkodóként azért fogalmaz érvényesebben, mert felismeri: a pusztá szociológiai és államelméleti megközelítésnél gyümölcsözőbb a kulturális. Ily módon a politikai közösségnek nem az államalkotó, hanem a nemzetalkotó státusza érdekl; nem az foglalkoztatja, hogy az igazságos társadalmi rendnek – a közjónak – miféle alkotmányos előfeltételei vannak, hanem az, hogy mi a kulturális alapja. (A kultúrát ugyan Bibó is emlegeti, de inkább 'életmód' értelemben.) „A totalitarizmus nem Hitler és Sztálin fideicommissuma [hitbizománya ...], s nem is despoták vagy diktátorok monopóliuma – rendkívül jóindulatú, határozottan demokratikus, parlamentáris és szabadelvűséggel szembe nem szegülő rendszerek is válhatnak egyben-másban többé-kevésbé totalitáriánussá” – jegyzi föl Szabó Zoltán, érzékeltetve, hogy a politikai közösséget rohasztó hazugságok valami másban gyökereznek, mint az államélet. „A területen népek laktak, de a terület fölé magyar hazát fogalmaztak a magyar írók”, vagyis a haza nem ott van, ahol az állam, nem is ott, ahol a nyelv határa, hanem ahol a magyar írók együtt gondolkodnak, és „szellemében törzsökös” az, akinek „nevelőatyja Zrínyi, mentora Széchenyi, fenyítője Ady”. Nemcsak ahhoz a romantikus felfogáshoz vonzódik Szabó, hogy „a haza gondja a költőké, akik ennek kifejezői lehetnek, a politikusé a hatalom”, bár – mint az idézet is mutatja – ahhoz is. Ennél azonban

tovább jut: a hazugságokat a kulturális értékek választóvíze mutatja ki. E kultúra pedig attól nemzeti, hogy a közösség tagjainak tudatában – a szellemi régiókban – az igazság állandóan jelenvaló.

De vajon miként azonosítható ez az igazság? „A legsúlyosabb következmény mindenképpen az, hogy a politikai moralitásnak e költészetbe utalása s jelenléte a verskötetekben, bár fenntartja az igényt az igazra, elviselhetőbbé teszi például a dolgok nevén nevezésének teljes hiányát a közélet fórumain: megvan másutt.” A hazugságok rendszere – ellentétben Bibóval, aki lényegében az elit történelmi önbecsapását értette rajta – Szabó Zoltánnál nem a torz társadalomfejlődés vagy a rossz kompromisszumkötés eredménye (lásd a kiegyezést Bibónál: a birodalmiság hamis mítoszáért cserébe a függetlenség hamis mítosza). Hanem a kulturális értékek megtagadása; s emiatt nem is a reformer értelmiség profetikus szerepfelfogása lehet a megoldás, hanem a kulturális hagyományokat elsajátító, gondolkodó embereszmény (amely persze szintén elitizmus!). Szabónál olvassuk: „olyasmi hozza majd idővel országos izgalomba a magyar nemzetiséget, azt a csekélyke részét, amely a közéletben csakugyan részt vesz, s évekig ez fűti az embert egyedül, mint a magyar vezényszó a közös hadseregben”. Ahelyett, hogy a magyar írók jelszavai hoznák az új és új borzongásokat, akár a Kölcsey-féle „haza és haladás”! Az úri középosztály Bibónál a társadalmi mobilitás gátja, a „lateiner”, „beamter” és „honorácior” réteg a demokratizálódást lehetetleníti el, az állam újjászervezését, Szabó viszont ugyanezeknek a kulturális züllést rója föl. Már a *Cifra nyomorúság* beszámol arról, miként teszi tönkre a középosztály a valódi paraszti kultúrát azáltal, hogy hamisan imitálja, s a „műmatyóberendezések” hogyan hatnak vissza a „népre”, amelynek számára az úri viselkedés – a „szvetter” és a „micisapka” – a követendő minta. „Ami az élet tartozéka volt, azt színpadra vitte; ami a hagyományokból következett, azt szerepekre kívánta fölvétetni a paraszttal”. Az „idegen óbégatású” cigányzene is ekként szorítja háttérbe a népzénet. A Szabó-féle „kontraasszimiláció” is ugyanilyen kicsavart értelmű: a magyarság az asszimilálódni kész nemzetiségeket eltorzult kultúrájához asszimilálja („germán szellemben asszimiláltunk [...] sőt a magyarokat is idegen szellemű középosztályhoz asszimiláltuk”). Majd ez a torz kultúra többszörösen tovább rontja a magyarságét ahelyett, hogy minden nép a valódi kulturális értékeivel gyarapítaná e változást: „a kultúra, amivel az asszimiláció végrehajtott, sokszor csak nyelvében volt magyar, de stílusában, ritmusában, rejtett ütemeiben úgy zengett csak, mint magyar szavak a német dallamon”. S mindez miért? „A középosztálybeli [...], mivel államhoz kötődnek a képzetek, s nem a nemzethez, ami emberek, mindenkor hajlik a nemzetiségről [gondolkodásban] a területi gondolkodásra.” A valódi magyar szellem éppolyan szórványokban él az országon belül, mint ahogy a trianoni határokon kívül szorult vagy a nagyvilágba kivándorolt magyar diaszpórák, s ennek semmi köze a származáshoz.

Bibó társadalom-reformer értelmiségével ekként állítható szembe Szabó hagyományelvű írástudója, aki dacol a politikai-közjogi hipokrizissal, egyszersmind saját osztályhelyzetével, társadalmi státuszával, és föloldódik a nemzeti kultúrában, mert a nemzet előbbrevaló a népnél. Szabónál megjelenik egy bibói dichotómia, a „népvesztő nemzetmentő” és a „nemzetvesztő népmentő”, amelyek mindegyikét a balítéletek közé

sorolja. A népvesztő nemzetmentők („a kormányképes konstruktív fejek”) a népet (a harmincas évek parasztságát) kiszorították a nemzetből, „ez az eszmei gondolkodás a nemzet tartalmát [...] kizárólag a területben jelölte meg”; a nemzetvesztő népmentőknek viszont „kiment a fejükből, hogy a nemzet, miként a nép se, nem kizárólagosan parasztokból tevődik össze”. Ebből is látszik, hogy Szabó milyen metafizikusan alkotta meg fogalmait, a földhözragadt szociologikummal párhuzamosan szellemi síkon is kifejezte ugyanazt: a hazug közjogi berendezkedés képzetéhez a torz alkatú középosztályt és a területet társította, a parasztságot kulturálisan integráló nemzeteszmehez pedig az írókat és a tájat – nem a maguk kézzelfogható valójában, hanem szimbolikus tartalmakként. Horváth Barna értékelmélete ezúttal is tetten érhető, méghozzá az írói és az elvonatkoztató beszédmód – esszéisztikus – kettősségében, s ez a retorikai eljárás nyelvileg is demonstrálja, hogyan működik a nemzet, miként egyeztetni össze a különféle szemléleti antagonizmusokat, az eltérő származású rétegeket és nemzetiségeket. Éppúgy, ahogyan az esszéíró a nyelvi regisztereket és a stílusokat.

Európa és a magyarság viszonya is hasonlóképpen nyer értelmet. Nézzük meg, hogy a határok felszívódása mennyire mást jelent a két dimenzióban! „[...] nacionalista hevítettségi fokú s lényegében nacionalista modorú s meghatározottságú lojalításokat kiválthatnak nemzetközi szervek és szervezetek is” – olvasható a pusztá területiális egységesülés kritikája. „A határt szorgalmasan spiritualizálta a napfény, a szőlő, s mint később értesültem, spiritualizálták szőlőérés idején a túlnani határőrök is. Ha ugyanis még nem laktak jól szőlővel odaát, akkor nyugodtan semmibe vették a határőrző ösvényt. Odaát hajszálpontosan ugyanaz a táj folytatódott, melynek keretében ideát sütkérezünk.” Szabó itt a geszti szőlőskert lelki és szüreti határvillongásairól elmélkedik. A táj tehát a tér kulturális vetülete, miként a nemzet a politikai közösségé: „Magyarország több sikerrel asszimilálta Európa latin, germán és szláv tájait a Kárpátok kebelén magyarrá, mint amilyen sikerrel a magyar társadalom asszimilálni tudta a nemzetiségeket”.

Az az axióma, hogy az állam és a *par excellence* közjog a kulturális nemzeteszme gyakorlata nélkül mindenképp a „hazugság rendszereit” biztosítja, a történelmi partikularizmusok megítélésétől függetlenül. Szabó a *Cifra nyomorúságban* írja: „felülről nem munkáltak az egészséges fejlődésen, mert a magyar politikai szemlélet nem alakult át a kellő időpontban közjogi szemléletből szociális szemléletté”. Vagyis a politikai közösség szuverenitásához hozzátartozott volna a „nép” beemelése a „nemzetbe”; előbbrevaló az egyenlőség eszméje, utána léphet működésbe a szabadság technikája. Ugyanezt a *Kisebbségben* Németh Lászlója könyörtelenebbül vágta az elit arcába: „Deákban egy áldottan nem jogász harminc év után megint a werbőczyzmus ül vissza nádori székébe [...] Annak a világháborúig pusztító téveszmének, mely minden bajt és megváltást közjoginak lát, lehetett-e más oka, minthogy ez iránt volt egyedül érzékünk. [...] Keménytől ez a jogi struccoskodás idegen volt [...]. Ő [...] nyilván többre becsült egy egészséges közszellemű nemzetet egy hibátlan alkotmánynál.” Miféle kirohanásokra ragadtatja magát Szabó és Németh a közjogi szemlélet, az áldottan nem jogász harminc év utáni werbőczyzmus és a hibátlan alkotmány – nyilvánvalóan ironikus – posztulátuma ellen? Az alkotmánynyal életre hívott politikai közösség csonka és természetellenes, mert nem pótolhatja

a valódi nemzeteszmét, ha az egyszerűen nem kristályosodhatott ki, avagy nem jutott uralomra. Németh hozzá is teszi, mintegy magyarázatul, hogy az „új középosztály [...] csak népszínművekből ismerte, ami alatta van”, s itt nem arra esik a hangsúly, hogy alig ismerte, hanem arra, hogy népszínművekből, amely a „műmatyóberendezések” sorsát osztja: silány minőségű.

Egyedül az irodalom (a kultúra) teremthet valódi politikai közösséget (nemzetet), a spekulatív alkotmány soha. Ez pedig határozott állásfoglalás a polgári radikalizmustól a neoliberalizmusig húzódó szellemiséggel szemben, amely az alkotmányos forradalmak progresszióját képviseli, és vallja, hogy a mindenütt egyforma – alapjogi – fogalomhasználat egyforma és egyenrangú gyakorlatokban, értelmezésekben is teljesedik ki. A magyarság feladata ily módon arra korlátozódna, hogy igazodjon a Nyugathoz – az efféle sematizmus kétségtelenül Bibó szemére vethető. Szabó és Németh ehelyett Európát és a magyarságot szinoptikusan szemléli – a kölcsönösség és a viszonyosság jegyében –, visszanyúlva Kölcsey „haza és haladás” eszméjéhez, amely sem az egyiket, sem a másikat nem követelte kizárólagosan, egyiket a másikkal ki nem játszotta. Gondolkozzunk bár „múlt-századi” ügyekről, mondatainkban ott kísért a jelen. Vajon a nyolcvankilences és a kétezertizenegyes alkotmányozás (valamelyike) helyrebillentette haza és haladás, állam és nemzet, ország és táj, közjog és kultúra, európaiság és magyarság egyensúlytalanságait?

A közjogi forradalmak sohasem a kultúrában robbannak ki. Ötvenhat viszont, amely nem jurizálódott, valódi forradalom lehetett, s kulturális megalapozottságú (nota bene Csoóri Sándor szerint Juhász Ferenc és Nagy László költői nyelvéből töltötte fel muníciót). Szabó Zoltán deklarálja is: „1956 forradalmával Magyarországon nem a nemzeti karakter fejeződött ki. Ezzel a forradalommal a magyar nemzet jött létre”. Eltűnődhetünk azon, amit Révai András fejtegetett, hogy tudniillik ötvenhat elméletírója akként volt Bibó, ahogyan az angol polgári forradalomé John Locke, s amíg utóbbi könyveit hamar átültették a gyakorlatba, Bibó nem tapasztalhatta meg tanainak diadalát. A felvetés imponálóan merész, ám aligha védhető. Szabó Zoltán megközelítése, jóllehet éteribb is, sokkal érvényesebb. A nemzet jött létre a forradalomban, amely minden további államalakítás záloga. Bibó viszont a harmadik út felől – sőt inkább dialektikus-materialista logikával – „olvassa” a forradalmat: „[...] Magyarországon a nyugati világ és a Szovjetunió közös garanciája mellett létre tud jönni egy olyan politikai és társadalmi berendezkedés, mely egyiküknek sem szíve szerint való, de itt az egyedüli kivezető utat jelenti”. Világos a különbség aközött, hogy „a magyar nemzet jött létre” (Szabó), és aközött, hogy „csak egyszerűen megelégtették az elnyomás technikáit” (Bibó). A forradalmiság mint olyan Bibónál mindig – a francia forradalom értelmezésekor is – „felülről” bontakozik ki, az elit irányából, ám a plebejus Szabónál inkább „alulról”. Gyurgyák János is kiemeli, hogy „Szabó Zoltán Camus nyomán különbséget tett révolucion és révolte között, s a népi mozgalmat ez utóbbihoz sorolta. Míg ugyanis az első az abszolútumból indult ki, s ehhez igazította a valóságot, addig a második éppen ellenirányban hatott, »lábát a valóságban veti meg, hogy szüntelen tusakodásban törjön utat az igazság felé«”. Ez is szembevetően bizonyítja, hogy Bibó aprópénzre váltja, ötvenhat esetében a „szocialista vívmányok” és a nyugati jogállamiság összehangolására alkalmazza a Horváth Barna-féle

szinoptikus axiológiát. Ám ugyanazt Szabó átszellemíti: a népi mozgalom realizmusa a valóságban veti meg lábát, de – romantikusan – az igazságosságért száll síkra, ötvenhat pedig a nemzetet teremti meg, amely valóban megcsillantja a sajátos államrend kidolgozásának lehetőségét, annál viszont egyszerre több és kevesebb. „Forradalmiság nélkül nincs remény eredményre” – írja Szabó Zoltán Illyés *Különc* és *Kegyenc* című drámáiról, Teleki László sorsával számot vetve. Később hozzát teszi: „forradalommal nincs remény sikerre”.

Valójában Bibó alulmúlta önmagával szemben támasztott elvárásait, hiszen kevésbé pontosította, hogy a szabadság nyugati technikája és az alapjául szolgáló politikai moralitás mit jelent, miért működőképes, s hogy az vajon miként egyeztethető össze a „szocialista vívmányokkal” (már amennyiben voltak ilyenek). Szabó életműve azonban bámulatra méltó precizitással és – nem utolsósorban – élvezetes stílussal járja körül a nemzet nyugati és keleti – próteuszi – alakváltozatait. Sorsában volt megírva, hogy ne csak képzeletbeli legyen ez a vizsgálódás, hanem életeseményekben is tárgyasuljon. Igaz rá is, amit Cs. Szabó Lászlóról fogalmazott meg: „Körülbelül ugyanazzal az áhítattal is kezeli témáját, mint a régiek [az egykori protestáns fiatalok] az Istenről szóló tudományt, egyik hóna alá a történelmet szorítja, másik hóna alá a közgazdaságtant, magyar földön áll és szemét nyugatra irányozza. Hagyományos szerepet tölt be: idehaza európai, Európában magyar, de mindkét helyen száműzött egy kissé, idehaza száműzve van a demokráciától, melyben otthonosan mozog, odakinn száműzve van a hazai földtől.” Szabó Zoltán a „közgazdaságtant” és a „demokráciát” nem a nemzeti hagyományokat – ad absurdum a „történelmet” – fölváltó, netán kiküszöbölő abszolút értékeknek ábrázolja. Ellenkezőleg, olyan, eszméket magukba olvasztó eszközértékeknek, melyeket átültetni szükséges, s azt a másik szervezetnek be kell fogadnia, magáévá kell tennie, a saját képére kell formálnia, éppúgy, mint a kuruc vallássá lett nyugati protestantizmust. Szabó ráadásul a történelmi tévedéseket sem tagadná ki a magyarságból, s emiatt jellemez bizonyos neuralgikus pontokat – mint például a kiegyezést – kortársainál jóval árnyaltabban, megfontoltabban, fölleltározva pozitívumokat és negatívumokat egyaránt.

Szerelmes földrajzom horizontja innen, az erkélyről tovább tágítható. A Visegrád utcai Hitel-szerkesztőségtől induló útjaim nagy része a Magyar Naplóéba vezetnek. Oláh János főszerkesztő neve fiatal költőként gyakran felbukkan az emigráns Szabó feljegyzéseiben, sőt az akkor élő klasszikusokat leszámítva az egyetlen ifjú pályatársként, így nem túlzás ennek jelentőséget tulajdonítani. Szabó többször idézi Oláh első könyvének, a – regény létére tévesen verseskötetnek titulált – *Fordulópont*nak zárszavát: „a közlés lehetősége maga lett a kérdés”. S ez a gondolat az élemedett korú Szabó Zoltán számára nem a prózafordulat mottója a múltreprezentáció akadályairól, még csak nem is a cenzúra szöveg- és elmeconkoló hatására vonatkozik, hanem a jelentésadásra, „a szavakban bennzajló értelemszaporodásra”, mivel „a közügyekben közhasználatnak örvendő szavaknak közös értelmük nincs”. Alátámasztandó, hogy a demokrácia is merő „konfuzionizmus”, Szabó legtöbbször Orwellt citálja. Ebben is megnyilvánul, hogy Bibónál – aki a nyugati demokráciát némiképp problémátlanította azzal, hogy csak az egyenlőség terén vette

észre hiányosságait, a „mammutvagonok képződését” felhánytorgatva – mélyebbre és a demokrácia tanulmányozásában.

Pedig hát mi volna a nemzet? Értelmezői közösség, közös irodalmi nyelv és kulturális hagyománykincs az eszmecseréhez. Az efféle hagyomány vonala, íme, nem tört meg, Szabó Zoltán Pázmány, Zrínyi, Kölcsey, Eötvös és Bibó életművét írja tovább, majd kiszemeli Oláh Jánost, vele együtt a Kilencek költőit, és mindazokat, akik ma is az ő nyomdokaikba lépnek – szerkesztőségről szerkesztőségre, könyvről könyvre.

Gozsdu udvar, Budapest